

jordbruket. Möjligen kan en ljusning anas nu kring år 2020 genom ett ökat konsumentintresse för

lokalt odlat vilket märks bland annat genom att de så kallade Rekoringarna blir allt fler.

Familjen Rundqvist arbetar i bänkgården i Hässelby. Från vänster: faster Greta, min far John, farbror Knut och farfar Anton. Troligen sent 1930-tal. Släktfoto.

Trädgårdsföretagen var verkligen familjeföretag! Alla deltog i arbetet.

Sammanfattningsvis var det flera orsaker till att handelsträdgårdarna upphörde efter hand:

- ökande konkurrens från andra länder
- samhällenas utbyggnadsplaner gjorde framtiden osäker
- för en ung behövdes kapital att ta över en trädgård, inte minst för att lösa ut syskon, men också för att kunna satsa på nya byggnader och ny teknik
- det blev allt dyrare att ha anställda
- andra yrken och verksamheter i samhället lockade med kortare arbetsdagar, mindre slit och bättre inkomst.

Under 1950-talet började trädgårdar att säljas och marken blev bebyggd med villor och radhus. Den utvecklingen fortsatte de kommande decennierna och på 1970-talet var väldigt få handelsträdgårdar kvar.

Huvudsakliga källor för avsnittet:

(se referenslista i slutet av boken)

- Släktforskning och släktens kunskaper
- Hässelby hembygdsförening 2011. Bland blomsterkungar och växthus.
- Olausson, Inger 2014. En blomstrande marknad.
- Eklund & Sandh 2014. Tungelsta trädgårdsstad.
- Hesselby.com

Hur blev man trädgårdsmästare?

Som många andra unga i trädgårdsmästarfamiljer började min far John tidigt arbeta i sina föräldrars och farföräldrars trädgårdar i Hässelby. Det blev många år i familjens trädgård innan det blev möjligt att starta egen verksamhet.

I arbetet fick den som ville, skaffa sig den insikt och de kunskaper, som vore nödvändiga för uppbärandet av yrket och dess traditioner. Arbetet och praktiken var naturligtvis då som nu en utomordentlig och outtömlig källa för den vakne och intresserade, som ville komma framåt och givetvis fanns det då även "mästare", som kvitterade visat intresse hos sina medhjälpare genom att efterhand meddela dem all den erfarenhet han samlat samt vad han i övrigt visste om de uppgifter som en trädgårdsmästare hade att lösa.

John Green i artikeln Trädgårdsundervisningen i landet. Ingår i Svenska trädgårdar. 1939.

De första trädgårdsmästarna i Sverige var oftast tyskar eller holländare som från 1500-talet och framåt anlätades av kungligheter till att sköta trädgårdar vid slotten. De utländska trädgårdsmästarna utbildade ibland elever och ibland skickade man elever och trädgårdsdrängar utomlands för att studera och köpa frön och plantor. Först 1735 fick nybildade Stockholms trädgårdsmästarsocietet rätt att utfärda mästarexamina. 1752 ombildades denna till Trädgårdsmästareämbetet som med befogenheter för hela landet fick skrårättigheter och startade viss utbildning med gesäll- och mästarpöv. Men vad jag förstår fick inte detta någon större omfattning, åtminstone inte i någon organiserad form. Däremot ledde det till att de första böckerna om trädgårdsskötsel gavs ut vilket var viktigt för att kunskaper spreds och utvecklades.

Det var också vid den här tiden, mitten på 1700-talet, som de första frökatalogerna gavs ut som reklam för vissa specialiserade handelsträdgårdar. 1846 upphörde landets skråämbeten genom en kunglig skrivelse och 1864 infördes full näringsfrihet i Sverige.

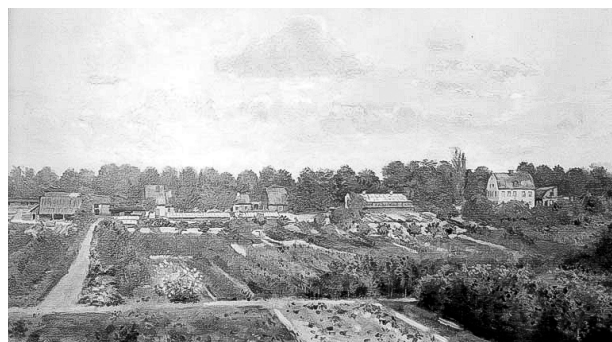
Det vanliga var att många år av praktik var starten för alla unga med ambition att bli trädgårdsmästare. Många unga var elever eller praktikanter på olika ställen runtom om i landet och även utomlands. Det var så man lärde sig yrket. Mycket av utvecklingen av teknik mm under 1800-talet skedde vid de stora herrgårdsträdgårdarna och det var en merit att ha arbetat under duktiga trädgårdsmästare på sådana. Både min farfars farfar och min farfars far lärde sig yrket genom att börja som trädgårdsdräng vid flera stora herrgårdar i Sörmland, min farfar genom att vara lärling hos sin far, som bildat stor erfarenhet på herrgårdar både i Sörmland, Finland och Blekinge. Ett exempel på att förvärva kunskaper även i andra länder var farfar Antons bror Axel, som utbildade sig till trädgårdsmästare i Tyskland innan han blev yrkesverksam i Sverige. I övrigt lärde man sig mycket av varandra trädgårdsmästare emellan och då var sammanhållningen i släkten viktig, men också gemenskapen med andra trädgårdsmästarfamiljer. Min faster Margit underströk ofta att man inte såg varandra som konkurrenter utan som vänner som hjälpte varandra när det behövdes.

Vad var det för skillnad på de olika anställda? Trädgårdsdräng och trädgårdsarbetare var en vanlig arbetare, oftast långsiktigt anställd men en dräng var ung. Trädgårdslärling var ungefär det samma som trädgårdselev och trädgårdspraktikant, dvs en ung person som var anställd, vanligen

under några år eller kortare tid, för att lära sig yrket och ofta med ambition att bli trädgårdsmästare. Ofta började man som trädgårdsdräng och gränsen mot lärling eller praktikant var väl flytande. Ordet elev leder till tanken på att man gick i en skola där det inte bara var praktiska kunskaper man skulle lära sig utan även mer teoretiska, men det tycks framför allt ha varit de praktiska handlagen som lärdes ut även vid de trädgårdsutbildningar som fanns, åtminstone under 1800-talet. Behovet av utbildning i mer än den praktik som man kunde lära sig hos duktiga trädgårdsmästare var rimligtvis stort. Det var oftast en mångsidig trädgård som skulle skötas och kanske både anläggas och utvecklas. Det gällde att kunna både grönsaker, blommor och frukt- och prydnadsträd. Men dessutom behövde man kunna byggnadsteknik, teknik för vattentillförsel och dränering, sköta bokföring och ha hand om sin personal.

Trädgårdsutbildning genom skol- och kursverksamhet i egentlig mening började komma först under slutet av 1800-talet, Alnarps trädgårdsskola startade 1876. Och först ett par decennier in på 1900-talet kom en ordentlig statlig satsning på trädgårdutbildning genom statligt stöd till några utvalda skolor. Men redan 1791 startade Bergianska trädgårdsskolan då lärningar antogs och demonstrationer i hortikultur ordnades vid dåvarande Bergielund (nuvarande Vasaparken i Stockholm) tack vare en donation till kungliga Vetenskapsakademien av P. J. Bergius. 1885 flyttade Bergianska trädgårdsskolan till Bergianska trädgårdens nuvarande läge vid Brunnsviken.

På 1830-talet började även Kungliga Lantbruksakademiens Experimentalfälts trädgårdsskola. Experimentalfältet anlades 1816 på det som tidigare varit kunglig jaktpark på norra Djurgården i Stockholm. Syftet med experimentalfältet var att öka lönsamheten i det svenska jordbruket. Försöksodlingar och prövning av nya sorter av olika slags spannmål, rotfrukter, foderväxter, bär

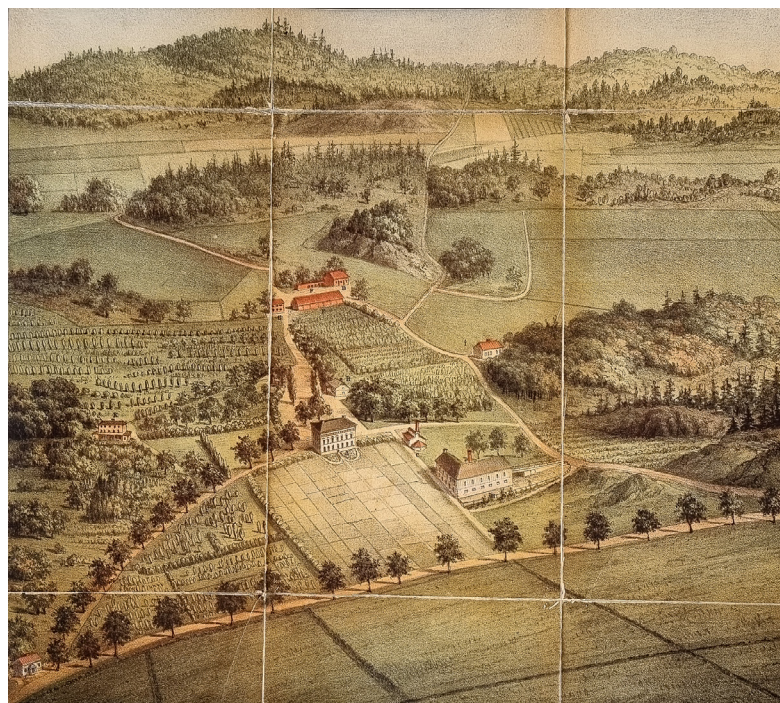

Fotografi av tavla föreställande Bergianska trädgården, forna Bergielund vid Carlbergs allé. Hämtad från Stockholms stadsmuseum, Fotograf och konstnär okänd. Bild nr SSMC002890.

och trädgårdsväxter gjordes inklusive jordbearbetnings- och gödslingsförsök, analyser och laboratorieundersökningar. Försök bedrevs också i viss mån med husdjur, bl a på importerade ko- och fårraser. De nya kunskaper som kom fram skulle spridas genom undervisning, publikationer, demonstrationer och inte minst via hushållningssällskapen. Men där fanns alltså även en handelsträdgård med utbildning. I början var trädgården inriktad på att fungera som trädskola, alltså uppförökning av olika trädslag. 1830 fanns ett stort antal skogs- och parkträd, fruktträd och buskar. På grund av olika uppfattningar om ändamålet, kombinerat med dålig skötsel och dålig ekonomi var det lite så och så med Experimentalfältet en period, men det blev bättre efter en omorganisation. Trädgården ökade i omfattning från slutet av 1830-talet. Försäljningen av trädgårdsväxter blev en viktig inkomst och återspeglade behovet som uppkom när många större gårdar bildades som följd av laga skiften av jordbruksmark men även anläggande av stadsparker och det allmänt ökande intresset för parker och trädgårdar i samhället. Från mitten av 1830-talet antogs elever till trädgården vid Experimentalfältet. Men det var länge bara praktiskt arbete, egentligen var eleverna som vilka trädgårdsdrängar som helst, dvs.

billig arbetskraft. De hade väldigt långa arbetsdagar och fick nästan ingen teoretisk utbildning. Många elever antogs men få tycks ha tagit någon examen. Under 1880-talet ökade dock inslaget av utbildning i ämnen såsom svenska, matematik, botanik, kemi och ritning (trädgårdsanläggning). Längre fram, in på 1900-talet, förbättrades utbildningen med mer undervisning både vid Bergianska trädgårdsskolan och Experimentalfältets trädgårdsskola, som dessutom bytte namn till Lantbruksakademiens trädgårdsskola. Nya ämnen som kom till var bland annat bokföring, biskötsel och växthuskonstruktion. Samtidigt växte trädgårdsodlingen i omfattning vid Experimentalfältet och var vid sekelskiftet 1900 landets största handelsträdgård med ca 20 ha och över en miljon (!) träd och buskar, nya hus för trädgårdsdirektören och undervisningen. Omfattningen minskade sedan raskt, men trädgårdsskolan fortsatte i flera decennier att vara en av de viktigaste i landet.

Experimentalfältet blev en tid centrum för jordbruksforskning med försöksavdelningar för lantbruk, trädgård, agrikulturmateriell (med försök som gällde gödsling och växtskydd) och växtfysiologi. Men betydelsen minskade och 1907 bildades Centralanstalten för försöksverksamhet på jordbruksområdet på Experimentalfältet. År 1890 tillkom Lantbruksstyrelsen som efter hand tog över ansvar och verksamheter som Lantbruksakademien tidigare haft. De nya statliga lantbruksinstituten vid Alnarp och Ultuna anordnade högre utbildning. 1932 blev Ultuna till lantbrukshögskola. Försöks- och forskningsverksamhet flyttades också under 1940-talet till Lantbrukshögskolan (nuvarande SLU, Lantbruksuniversitetet i Uppsala). Vid Alnarp inrättades 1938 Statens Trädgårdsförsök och 1942 bildades Balsgårds växtförädlingsanstalt. 1932 startade även Statens växtskyddsanstalt vid Bergshamra i Solna. Till Experimentalfältets område kom runt sekelskiftet 1900 även Skogs- och veterinärhögskolan, Kungl Vetenskapsakademien

”Kongl. Landbruks Akademiens Experimentalfält 1868”. Foto av karta i biblioteket hos KSLA, beskuret.

och Naturhistoriska riksmuseet. På 1960-talet upphörde experimentalfältets trädgårdsskola liksom hela verksamheten vid Experimentalfältet. Idag är Stockholms universitets campus Frescati dominerande i området.

Andra viktiga skolor var under åren 1833 till 1912 Svenska trädgårdsföreningens elevskola med Rosendals trädgårdsskola i Stockholm, men även Norrlands trädgårdsskola (den hette också Hernösands trädgårdsskola men flyttade så småningom till Söråker utanför Sundsvall och 1967 till Nordvik i Kramfors kommun), Adelsnäs trädgårdsskola i Östergötland och Säfstaholms trädgårdsskola. Säfstaholms trädgårdsskola utbildade från 1830-talet till 1889 ca 200 trädgårdsmästare. Utbildningen vid Säfstaholm var tvåårig och tycks ha varit både praktisk och teoretisk och innehöll ämnen som botanik, anläggningsritning, fruktodling och allmän trädgårdsskötsel. Fem till

åtta elever var årligen anställda vid Säfstaholm. Under åren 1851 till 1872 var C.F. Rydström trädgårdsmästare och lärare vid Säfstaholm. Han hade mycket högt anseende och titulerades direktör.

Det ordnades med utbildning även vid andra framstående trädgårdar. Min farfars far Johan Erik Rundqvist och hans bror Axel Fredrik var elever ett år 1872 - 73 vid Haga slottsträdgård efter att ha arbetat som trädgårdsdrängar i flera år vid slott och herrgårdar i Sörmland. Efter den utbildningen var de trädgårdsmästare, eller kunde kalla sig för sådana. Det var ofta så att när en elev eller dräng kände sig väl lärd eller lyckades få en tjänst som trädgårdsmästare så kunde han kalla sig för mästare. Även min farfar Antons bror Axel var elev vid Haga trädgård, år 1900. (Än så länge har jag inte i det jag läst eller hört stött på att någon kvinna var trädgårdsmästare på 1800-talet, men det var många kvinnliga arbetare från Dalarna i trädgårdar i Mälardalen under slutet av 1800-talet). Se sid 112.

Under senare delen av 1800-talet ordnades trädgårdsutbildningar i nästan varje län. Men fortfarande var det skralt med egentlig utbildning, det blev mest praktisk handledning som man gav eleverna som ibland näst intill blev utnyttjade som gratis arbetare. Sådan var situationen länge även vid Experimentalfältets skola. Hushållningssällskap och rika godsägare bidrog med medel att bedriva skolverksamhet. Nästan alla skolor hade tidvis ekonomiska problem och försäljning av produkter var viktigt för ekonomin.

Under början av 1800-talet fick Lantbruksakademien i uppdrag att stödja bildandet av hushållningssällskap i länen. Det gick olika snabbt i olika delar av landet men så småningom kom hushållningssällskapen att få betydelse för utvecklingen inom både jordbruket och trädgårdsnäringen. De spred information genom möten, tryckta enklare skrifter och tidningar. Under senare delen av 1800-talet inrättades tjänster för trädgårdskonsulenter som ordnade med demonstrationer och

Växthuset på Haga kungsgård 1869 Fotograf okänd. Hämtad från Nordiska museet, NMA0052028.

Vid Haga i Solna strax norr om Stockholm lät Gustav III inte bara anlägga Hagaparken utan även en stor trädgård.

korta kurser. De anlade provodlingar av olika sorters potatis, foderväxter, medicinalväxter mm. De delade ut fruktträd och bärbuskar och inte bara informerade om dess skötsel utan arbetade praktiskt med bland annat beskärning och ympning. Det var också under 1800-talet som skolträdgårdar skapades. Folkskolor började komma redan under 1700-talet i Sverige med undervisning i läsning, skrivning, och kristendom med mera. I folkskolestadgan 1842 skrev man in att lärare bör undervisa även i trädgårdsskötsel. Lärarna hade ofta köksland att odla på som en del av lönen. Nu blev det också vanligt att anordna regelrätta skolträdgårdar, ofta med stöd av präster och herrgårdssägare. Rika jordägare skänkte ibland både mark och bekostade anläggandet, så gjorde till exempel Gustaf Trolle Bonde på Säfstaholm. De flesta skolträdgårdar försvann under 1960-talet. Enstaka försök har gjorts senare, men det brukar spricka på att det krävs skötsel under sommaren när både elever och lärare är lediga. När jag gick i Vallentuna folkskola runt 1960 fanns en trädgård där och vår småskolefröken fru Segeblad försökte få oss elever

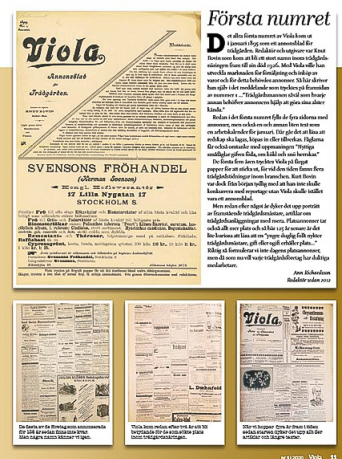
intresserade, men ganska förgäves tror jag. Stor betydelse för de yrkesverksamma hade även utbyten av kunskaper och erfarenheter genom organisationer som SHTF, Sveriges handelsträdgårdsmästares förbund. För många blev under 1900-talet antagligen också Hermods korrespondenskurser en viktig möjlighet att fortbilda sig. Hermods gav ut praktiskt inriktad litteratur i allmän trädgårdsskötsel men även med olika inriktning, som till exempel "Trädgårdsodling under glas".

Under senare delen av 1900-talet kom landstingens jordbruks- och trädgårdsskolor som under 2000-talet blivit naturbruksgymnasier. Antalet elever med trädgårdsinriktning på naturbruksgymnasierna har varierat stort, under åren 2000 till 2020 ungefär 50 till 150 elever per år med fler under början av perioden. Andelen flickor har varierat mellan 40 och 60 procent. (Enligt statistik från Naturbruksskolornas förening). Det har alltså förändrats väldigt mycket i trädgårdsbranschen när det gäller könsfördelning!

Högre utbildning sker vid Lantbruksuniversitetet, SLU, där trädgårdsutbildningen främst sker vid Alnarp. Trädgårdsutbildningen har två inriktningar, en för hortonomer och en för landskapsarkitekter.

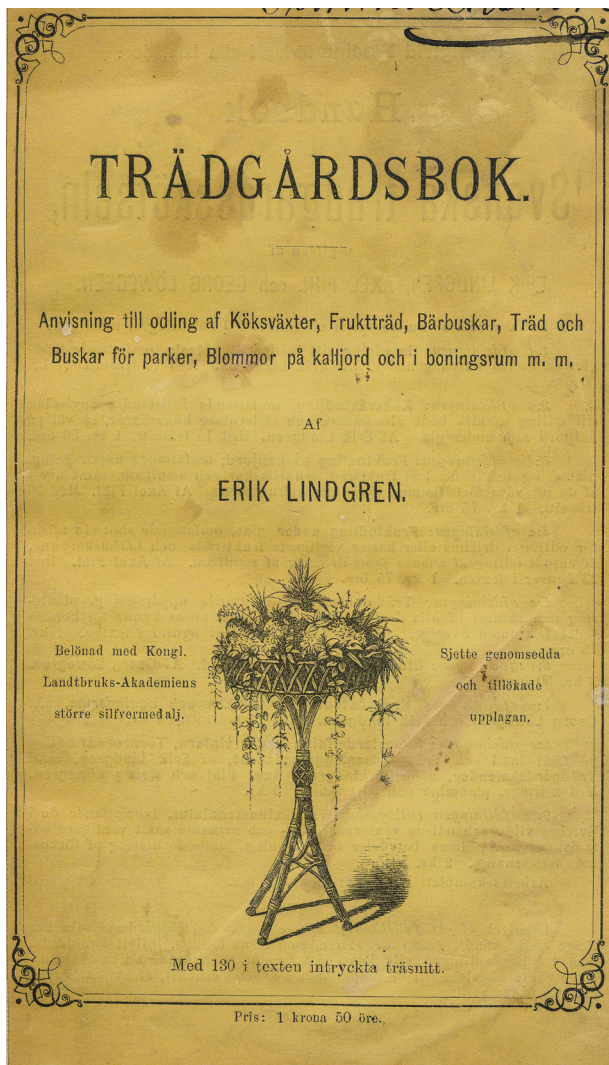
Andra källor till kunskap var givetvis tidningar och böcker. Inte minst viktig var branschtidskrifter som Viola viktiga att hålla sig ajour med, inte minst när det gällde utveckling inom marknad, sortmaterial, fröer och teknik inom olika områden. Den stارتade som ett annonsblad men växte efterhand till att också innehålla artiklar skrivna av olika experter. Man måste tänka på att en trädgårdsmästare måste vara skicklig inom många områden för att företaget ska ha framgång, det räcker inte med att vara duktig på att odla!

Litteratur om trädgård och trädgårdsskötsel har varit viktigt för trädgårdsmästare att ta till sig, kanske främst när de varit elever vid någon

Om tidskriften Violas 125 årsjubileum från viola.se. För större bild, se sidorna 50–51.

trädgårdsskola. Under 1870-talet kom ett viktigt bokverk ut, "Handbok i trädgårdsskötsel" av E Lindgren, A Pihl och G Löwegren. Det gavs ut i inte mindre än nio delar eller "afdelningar": 1. Inledning till trädgårdsskötseln 2. Köksväxtodling 3. Fruktodling på kalljord 4. Fruktodling under glas 5. Trädplantering 6. Blomsterodling på fritt land 7. Krukväxtodling 8. Blomsterdrifning under vintern, Törnrosens odling, Trädgårdsanläggningskonst, Trädgårdskalender och 9. Växtnomenclatur. Detta stora standardverk var nog främst ägnat att ge stöd åt högre utbildningar.

Senare har givetvis många böcker kommit ut om trädgårdsskötsel. Ett av de större verken som jag haft en del nytta av i mitt arbete med den här boken är "Handbok för trädgårdsmästare och köksväxtodlare. Odling av Köksväxter på friland och under glas". Den gavs först ut 1943 i Danmark, men kom 1952 i en svenskredigerad upplaga.

Några källor för avsnittet:

(se referenslista i slutet av boken)

- Lange: Experimentalfältet.
- Lind, Eric & Thulin, J.A. (red): Svenska trädgårdar.
- G Lind: Stockholmsträdgårdar under gångna tider
- M Flinck: Tusen år i trädgården
- E Blomberg: Hallonlandet

Erik Lindgren hade mycket högt anseende i trädgårdssverige och var bland annat ansvarig för försök och undervisning vid Experimentalfältets trädgårdsavdelning under flera decennier under senare delen av 1800-talet. Han gav ut den här boken, "trädgårdsbok", i många upplagor, den första kom 1861 och hade då titeln "Trädgårdsbok för folkskola och landtmän". Den är mer lättöverskådlig och praktiskt tillämpbar än det stora standardverket "Handbok i trädgårdsskötsel". Han gav även ut en "Handledning i trädgårdsskötsel för folkskolor" och flera andra trädgårdsböcker.